

О. О. Тараненко, *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)*, Київ 2015, 245 с.

Активні процеси якісних змін, що охопили різні рівні функціонування сучасної української мови, посилили увагу дослідників до способів і засобів нового словотворення, поставили на порядок денний з'ясування подальших шляхів розвитку мови; водночас окреслилось те коло проблемних мовотворчих питань, які вимагають розв'язання зусиллями не лише мовознавців, а й ширшого загалу. Опису актуалізованих моделей словотворення сучасної української мови присвячена фундаментальна праця О. Тараненка, яка містить поглиблений аналіз істотних зрушень у номінативній системі, нормотворчих тенденцій і перспектив.

Автор підкреслює, що систематизація різних сегментів словотвірної структури української літературної мови особливо важлива в ситуації підвищеної уваги суспільства до встановлення питоміших, органічніших основ – пошуків її ідентичності (с.10). Інтенсифікація словотвірних типів в українськомовному просторі розглядається у співвідношенні з подібними явищами в інших слов'янських, а також у неслов'янських мовах (наприклад, с.171-173, 161-163 та ін.). Дослідження О. Тараненка “виграє” від доволі послідовного звернення до фактів аналогічного словотворення передусім у польській, російській та англійській мовах; такий підхід, з одного боку, дає змогу показати спільні тенденції оновлення лексики, що нерідко відбивають риси еволюції цих та інших індоєвропейських мов, скажімо, у сфері термінології, з другого, — вирізняють процеси українського нормотворення, викликані, як підкреслює автор, власними умовами розвитку. Виправданим видається розгляд новітнього словотворення в двох напрямках — у ракурсі віддзеркалення системи соціальних цінностей і пріоритетів (с.12-95) і в аспекті системно-нормотворчих процесів (с.96-231).

У першому розділі послідовно простежено активізацію дії різних структурно-семантичних моделей словотворення (формування складних слів, префіксація, суфіксація, абрєвіація тощо). Новаційні процеси у творенні композитів є мовною реакцією на зміни в державно-політичному житті, що виявило себе, зокрема, у виникненні нових словотвірних гнізд із численними афіксоїдами. Прикметні, скажімо, утворення з компонентами *україно-*, *націє-*, *нац-*, *державно-*, *євро-*, *бого-* та ін., що міцно увійшли в мовну свідомість українців і мають зазвичай помітне аксіологічне спрямування. Несхвальні конотації супроводжують утворення із суфіксоїдом *-гейт* (*Ющенкогейт* та ін.).

Аналіз префіксальних утворень із формантами різної продуктивності дав змогу розглянути закономірності розвитку слів, уживання яких пов'язане з державним будівництвом. Це, зокрема, моделі з *про-* (*прозахідний*, *провладний*), *анти-* (*антинародний*, *антикорупційний*), *пост-* (*постіндустріальний*). Досліджуються нові продуктивні можливості таких питомих префіксів, як *від-*, *зне-*, *пере-*, *недо-* та под.

Велика увага приділяється суфіксації іменників і відносних прикметників. У системі суфіксального словотворення відзначені численні утворення на *-и(і)зація* (*лібералізація*, *міфологізація*). Як розмовну О. Тараненко розглядає модель творення іменників на *-ка* внаслідок стягнення на кшталт *безготівка*, *безналичка*, *оборонка*, що може стимулюватися впливами російської чи польської мов. Поява нових прикметників нерідко пояснюється калькуванням з англійської мови з використанням питомих суфіксів. Зафіксовано функціонування ад'єктивів *проблемний*, *системний* та інших „у нових значеннях, що їх теоретично можна виводити як від попередніх їхніх значень (лексико-семантичний процес), так і від відповідних іменників (словотворчий процес)” (с.94).

Системно-нормотворчі тенденції у сучасному словотворенні (розділ 2) характеризуються як неоднорідні, зумовлені як прагненням максимально обмежити реалізацію тих словотворчих формантів і типів, що не властиві структурі української мови; так і культивуванням структурних одиниць, типових саме для неї, таких, що вирізняють українську мову на тлі інших, передусім російської. Водночас автор із застережливістю констатує помітну радикалізацію підходів до оновлення словотворчих ресурсів із боку представників деяких ЗМІ, перекладачів, певних кіл мовознавців тощо, вбачаючи в ній послаблення нормативності, сприяння виникненню дублетних найменувань. Привертає увагу явище фемінізації — актуалізації іменників на позначення осіб жіночої статі на кшталт *директорка*, *односелиця*, *членкиня*. Досліджуючи цей процес, О. Тараненко зауважує, що поява слів такого типу “аж ніяк не має означати, що деривати жін. р. можна творити в подібних випадках майже автоматично” (с. 112). Тенденція творення фемінізмів на протигагу номінаціям осіб у формі чоловічого роду спостерігається у різних європейських мовах, при цьому широкого засвоєння запропонованих одиниць переважно не відбувається. Так, дослідник аналізує дискусію польських мовознавців навколо таких слів, як *profesorka*, *premierka* і под., які не стали явищем кодифікованого мовлення (с.111).

Серед інших утворень увагу О. Тараненка привернули, зокрема, віддієприкметникові форми на *-льник, -льний* на кшталт *відпочивальник, доповнювальний*. Констатуючи прагнення до уникання вжитку субстантивованих неологізмів, утворених від активних дієприкметників теперішнього часу на *-чий*, автор фіксує переважання форм із суфіксом *-льн-* (*блокувальник, голосувальний*); водночас не відкидається доцільність залишити в новому 20-томному “Словнику української мови” як додаткові варіанти форми типу *відпочиваючий* (с. 117); дискусійний характер цих положень, вочевидь, вимагає подальших нормалізаційних рішень.

Розглянуто в книжці й появу нових прикметників на кшталт *державницький, функційний, оперовий, перебудовчий, провокативний, відновний* та ін. При описі слів із суфіксом *-ий-* дослідник посилається на джерела їх поширення, нагадуючи про вплив мовної практики діаспори (*канадійний* і под.), відзначено строкатість і варіювання в їхньому вживанні, можливість семантичної та стильової диференціації (*категоріальний — категорійний*). Уживання прикметників з наголошуваним суфіксом *-овий* (*районовий, атомовий* та ін.) автор слушно пов’язує із західноукраїнською мовною практикою, мововжитком західної діаспори і, передусім, із впливом польської мови (с.158-164).

Прикметно, що О. Тараненко відмічає певну активізацію прикметникових і прислівникових форм із початковим *за-* (*задорогий, заміцно*) та *що-* (*щодругий, щотижня*), які були зафіксовані у СУМ-11 як розмовні, західноукраїнські, рідкісні (пор. з польськими словами такого типу з роздільним написанням: *za drogi, za mocno, co drugi, co tygodnia*). Автор зауважує ширше подання лексем такого типу в СУМ-20, причому без обмежувальних ремарок (с.173-175), з чим важко погодитися, оскільки у живомовному функціонуванні подібні структури не набули загальноукраїнського поширення.

Аналізуючи появу присвійних прикметників від номінацій прізвищ на кшталт *Марчуковий, Потебневий, Сквородиновий*, професор О.Тараненко проводить аналогію з поширенням подібних явищ у чеській і словацькій, а також в англійській мовах (с.171-173). Простежуючи тенденцію до творення прикметників від прізвищ на *-а, -я*, автор робить цікавий висновок про те, що „в подібних випадках виявляється підсвідоме або й свідоме прагнення відмежовувати мовний образ чоловіка від мовних засобів позначення осіб жіночої статі” (с.173).

В активізації тенденцій до розподілу значень у двовидових дієсловах дослідник вбачає вплив різнобічних чинників (пор. *трактувати* й *потрактувати*). Оцінюючи посилення перфективації в творенні дієслів на противагу безпрефіксному вживанню, О. Тараненко констатує, що наслідки дії двох тенденцій — пуристичної й нової номінативної не завжди однозначні. Дієслівні утворення виявляють свої особливості, наприклад, в усуненні суфіксів (*маршувати*), але й тут закінченої ситуації не спостерігаємо.

О. Тараненко відстежує нормотворче “вирівнювання” в межах словотвірних парадигм, тенденцію до усунення паралелізму (пор. *держати — тримати, першокурсник — першачок*); водночас автор передбачає можливості перешкоди

такій практиці (скажімо, у випадках *військовий* — *воєнізований*, *секретний* — *таємний*, *число* — *номер* і под.).

Окремо хотілося б звернути увагу на ті роздуми О.Тараненка, які присвячені тенденціям запозичування. Автор фіксує подальший вплив на процеси українського словотворення російської мови, який, однак, дещо послабився (зокрема, у вживанні деяких груп дієприкметників – с.222-227). При цьому дослідник зауважує розширення використання полонізованих структур. Наслідування польських словотвірних зразків відбувається через західноукраїнську мовну практику. Від себе додамо, що польські впливи на мовлення мешканців Західної України, передусім Галичини, в останні роки значно посилюються. Активному прониканню полонізмів сприяють процеси трудової міграції в Польщу, в першу чергу із Західної України.

Професор О.Тараненко наочно демонструє зростання впливу польської мови на словотвір основних морфологічних класів слів, показуючи при цьому, що ці явища виявляють себе насамперед у західноукраїнській мовній практиці, пор., наприклад, появу іменників на кшталт *міліціант* ← *milicjant*, *поліціант* ← *policjant* (с.125), прислівників типу *наживо* ← *na żywo*, *на чорно* ← *na czarno*, *на твердо* ← *na twardo* (с.178-179) та ін. Послідовно простежені паралелі між вживанням у західноукраїнському регіоні великих груп пасивних дієприкметників та польською мовною традицією, наприклад: *наражений* ← *parażony*, *заприсяжений* ← *zaprzysiężony* (с.208-209).

Характеризуючи продуктивність тих чи інших моделей словотвору в окресленому ареалі функціонування української мови, автор нерідко звертається до історико-культурного контексту. Зокрема, показано, що перфективація двовидових дієслів (*збойкотувати*, *зорганізувати* і под.) як наслідування польських зразків в історії української мови виявляла сплески активізації починаючи з XVII ст. У сучасних умовах вживання подібних дієслів звузилося у Наддніпрянській Україні, натомість у Наддністрянській Україні та у мові західної української діаспори воно представлено значно ширше (с.182-183).

Водночас автор монографії не завжди проводить паралелі між окремими тенденціями словотвору в сучасному українському та польському мовленні. Наприклад, О.Тараненко не акцентує увагу на польському впливі при вживанні прикметників на кшталт *непромокальна (тканина)* (с. 224) (пор. пол. *nieprzemakalny*) і под. Очевидно також, що спроби витіснення складних прикметників на *-подібний* утвореннями із суфіксом *-уватий (їжакуватий)* (с.170-171) свідчать про орієнтацію на подібні польські структури (пор. *jeżowaty*, *topsowaty* та ін.).

У своїй праці О.Тараненко не тільки всебічно описує актуалізовані моделі українського словотвору, але й піднімає базові питання сучасного мовознавства. Однією з таких проблем є визначення критеріїв нормування мови. Автор слушно наголошує на здатності української мови до розвитку за внутрішніми законами, а не за правилами, які визначає „невелика група „посвячених”

певна мовно-культурна еліта” (с.229). Аргументовано доведено, що деякі прихильники радикального оновлення української мови як нормативні пропонують зразки, що функціонують на територіально обмеженому просторі або утворені авторами новацій за іншомовними зразками. Описуючи спроби нав'язування окремими термінологами невластивих українській мові одиниць, автор водночас підкреслює позитивну роль тих дериватологів, котрі спрямували свою діяльність „не так на заміну вже наявного в мові, як на заповнення „ніш”, лакун, поки що недостатньо освоєних номінативним фондом української мови” (с.230).

Професор О.Тараненко звертається й до такої фундаментальної проблеми, як відображення мовно-історичного процесу у тлумачних словниках. За цими роздумами постає прагнення дослідника обумовити введення слів до реєстру нового 20-томного словника, до складу авторського колективу якого, як відомо, входить О. Тараненко. Автор слушно зауважує, що фіксація у лексикографічному виданні тих чи інших слів як нейтральних має базуватися лише на їхньому регулярному характері. Хотілося б додати, що при цьому можна критично ставитися до елімінації у новому словнику стилістичних позначок слів, які більш поширені у західноукраїнському варіанті української мови (пор. *замокрий*, *заяскравий* і под.), а також до тлумачення окремих лексем (пор. *гонор* та ін.). Актуальність питання нормалізації мовних одиниць підкреслює поява численних мовних сайтів і блогів, у яких носії української мови активно обговорюють незрозумілі, неприйнятні для багатьох мовців слова. Стає зрозумілим, що запропоновані деякими пуристами-„модельєрами” мовні одиниці на українському ґрунті не приживаються. Очевидно також, що автори СУМ-20 мають ширше використовувати сучасні технології, які дають можливість проводити широкий моніторинг реального функціонування слів. Йдеться, між іншим, про врахування статистичних показників вживань, регіону використання лексем тощо. У монографії виявлений потенціал використання комп'ютерної статистики, між іншим при врахуванні порядку частотності вживань за даними пошукової системи Інтернету Google (с.161 та ін.).

При аналізі сучасних процесів українського словотворення автор спирається на величезний, старанно згрупований і систематизований мовний “континуум” — сучасні тексти із друкованих та електронних ЗМІ. Це свого роду мала енциклопедія зразків слововживання сучасної української преси та телебачення, в якій відтворено номінації явищ сучасного життя, що й стало основним джерелом для вивчення новаційних процесів у мовному просторі України. Водночас постає природне запитання: а як зафіксовані О. Тараненком неологізми відбилися в живомовній практиці, між іншим, у соціальних комп'ютерних мережах, у сучасних художніх текстах, у корпусі української мови?

Можна сподіватися, що в багатовекторній царині осмислення нових явищ в українському слововживанні з'являться розвідки, одним із поштовхів до яких стане й монографія О. Тараненка. Ґрунтовне, новаторське дослідження

професора О.Тараненка стає стимулом до роздумів не тільки над явищами словотворення в українській мові останніх років, але й над процесами, що відбуваються на різних рівнях мовної системи.

Ірина КОНОНЕНКО